

व्यसनमुक्त समाज

प्राचार्य डॉ. एस. के. खंगार

प्राचार्य

फुले. आंबेडकर कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, गडचिरोली

Suresh_khangar@rediffmail.com

Mob. No.-9422154895

Abstract :- प्रस्तुत लेखात व्यसनमुक्त समाज आणि व्यसनाधीनतेचे परिणाम/नुकसान प्रतिबंधात्मक उपाय आणि व्यसनमुक्तीचे फायदे/लाभ समाजमन बदलविणे गरजेचे आहे. याकरिता जनजागृती महत्वाची आहे. या करिता तरुण पिढीला पुढे येणे गरजेचे आहे. व्यसनमुक्त समजामुळे सामाजिक आरोग्यामध्ये सुधारणा होण्यास मदत होते. व्यसनमुळे होणारे आजारावर प्रतिबंध लावून आरोग्यात सुधारणा होते. सर्व बाबींचा उल्लेख प्रस्तुत लेखात करण्यात आलेला आहे.

Keyword- व्यसनमुक्त समाज, व्यसनाधीनतेचे परिणाम, प्रतिबंधात्मक उपाय

मादक द्रव्यांना 'नाही म्हणा' हा संदेश आज प्रत्येक जागृत नागरिक नशेच्या आहारी गेलेल्या यूवकांना देत आहे. काय खरच मादक द्रव्याचे व्यसन आपल्या देशातील एक गंभीर समस्या आहे? या प्रश्नाचे उत्तर आपल्या देशात सुरू असलेल्या दारू बंदी व इतर नशामुक्ती आंदोलनाच्या तीव्रतेमधून मिळते. हि तिब्रताच नशा मुक्त समाज निर्माण करण्याच्या दृष्टीने तयार केलेली प्रकाशवाट होय.

एखाद्या व्यक्तीस दारूड्या, व्यसनी अशी लेबल सहज लावली जातात. प्रसंगानुसार दारू व नशा करणारे अनेक व्यक्ती असतात पण सगळेच व्यसनी होत नाही. या करिता व्यसन असणे हा एक मानसिक, शारीरिक आजार आहे हे जाणुन घेतले पाहिजे. मादक द्रव्यांच्या सेवनामुळे नशा चढते. मेंदूत घडणाऱ्या रासायनिक बदलामुळे व्यक्तीच्या मेंदुतील आनंद देणाऱ्या केंद्रामुळे ती नशा पून्हा पून्हा करून घेण्याची सवय लागते. पूरेशी नशा मिळवण्यासाठी पूर्वीचे प्रमाण पूरत नाही त्यातून मादक द्रव्याचे प्रमाण वाढत जाते. व्यक्तीच्या ठिकाणी अशी स्थिती निर्माण होते की नशा केली नाही तर अनेक शारीरिक व मानसिक लक्षणे दिसू लागतात. हि लक्षणे टाळण्यासाठी मणूष्याचे पून्हा नशेकडे पाय वळतात. नशेचे पदार्थ मिळविणे हाच ध्यास त्यांना असतो अशी स्थिती व्यक्तीच्या ठिकाणी आली म्हणजे समाजावे की व्यक्तीला व्यसन जडले.

व्यसन हा एक आजार असुन तो शारीरिक, मानसिक, कौटुंबिक आणि सामाजिक स्वरूपाचा आजार आहे. या आजाराचे परिणाम व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्त्वावर जेवढे पडते किंबहुना त्यापेक्षा अधिक त्याच्या कूटूंबावर, समाजावर व आर्थिक स्थितीवर पडते.

प्रत्येक मानव हा जीवनात त्याला भरपूर आनंद मिळावा..... जमेल तितकी मौज अनुभवावी..... नेहमी आपण खूश रहावे. अशा प्रकारच्या मनोवृत्तीचा असतो. काही जण असा आनंद मिळविण्यासाठी मादक पदार्थांचा आधार घेतात. या पदार्थांच्या सेवनाची सुरुवात जरी आनंदाचा शोध मित्रांचा आग्रह, तणावमुक्ती, श्रमपरिहार, चांगली झोप, दुःखी प्रसंगाना विसरणे, संगत, अनुकरण अशा विविध मार्गाने झाली असली तरीही त्याचे होणारे दुष्परिणाम थोड्याफार फरकानी सारखेच विनाशकारी ठरतात.

● व्यसनाधिनतेचे परिणाम/नुकसान :-

व्यसनाधिनता कोणत्याही विकासशिल व प्रगत व्यक्ती किंवा समाजाकरिता कौटूंबिक, मानसिक, तथा आध्यात्मिक दृष्टीने नुकसान कारक आहे. एखादा मनुष्य व्यसनाधिनतेच्या आहारी गेला की त्याचे खालील प्रमाणे नुकसान होत जाते.

१) शारीरिक नुकसान :-

व्यसनाधिनतेमूळे मोठ्या प्रमाणात शारीरिक नुकसान होते. लिवर, मुत्रपिंड, फुफ्फूसे, त्वचा, डोळे अश्या सर्व महत्वाच्या भागांवर व्यसनाचे दुष्परिणाम होवून अकाली मृत्यू, कायमचे नपूसकत्व, क्षयरोग, काविळ, कॅसर या सारखे भयंकर आजार होण्याची शक्यता बळावते.

२) मानसिक नुकसान :-

व्यसनाचे शारीरावर तसेच मनावर देखील परिणाम होतात मन अधिक कमकूवत होऊन आत्मविश्वास नष्ट होतो. चिडचिड होणे, भावनिक अस्थिरता निर्माण होणे, मेंदुची कार्यक्षमता प्रभावित होऊन डिप्रेशन, स्किझोफ्रेनिया, इ, गंभिर मानसिक आजार होवू शकतात.

३) कौटूंबिक नुकसान :-

व्यसनाधीन व्यक्तीचे कुटूंब हे नेहमी तणावात असतात. कौटूंबिक भांडणे, कलह निर्माण होणे परस्पर विश्वास नष्ट होणे, कौटूंबिक हिंसाचार, कौटूंबिक विघटन, घटस्फोट इ. सारख्या अनेक समस्या व्यसनाधिनतेमूळे निर्माण होतात.

४) आर्थिक नुकसान :-

व्यसनाच्या आहारी गेलेल्या मनुष्याला आर्थिक अडचणीला सामोरे जावे लागते. कर्जबाजारीपणा कौटूंबिक गरजाकडे दुर्लक्ष, नोकरीवरिल अनियमितता, व्यवसायाचे नुकसान अशा समस्या निर्माण होतात.

५) सामाजिक नुकसान :-

समाजात व्यसनी मनुष्याची पत प्रतिष्ठा कमी होते. नशेत सामाजिक उपद्रव करणे, भांडणे, शिवीगाळ करणे इ. मूळे सामाजिक प्रतिष्ठे वर वाईट परिणाम होतो.

६) राष्ट्रिय संपत्तीचे नुकसान :-

व्यसनाधिनतेमूळे राष्ट्रिय संपत्तीचे अपव्यय व नुकसान होते. व्यसनमुक्ती उपक्रमाकरिता शासनाचा मोठ्या प्रमाणात श्रम, वेळ, पैसा खर्ची घालावा लागतो.

७) आधात्मिक नुकसान :-

व्यसनाधिन मनुष्य व्यसनाच्या आहारी गेला की खोटे बोलणे, चोरी करणे, हिंसक कृती करणे, गंभिर गुन्हे करणे या सारखे कृत्य करू लागतात.

● प्रतिबंधात्मक उपाय :-

१) व्यवसायीक समुपदेशकाची मदत :-

व्यवसायीक समुपदेशकाची मदत हा एक मार्ग असू शकतो. ज्यात व्यसनी व्यक्तीला समुपदेशन करून त्याच्या मनात व्यसन मुक्तीची प्रेरणा बळकट करणे, त्यांचे मनोधर्म वाढविणे, त्याच्या भावनिक समस्येवर व्यसन हा एक उपाय नाही हे त्याला पटवून देणे इ. अनेक गोष्टीचे समुपदेशन करू शकतो. याकरिता व्यसनाधिन व्यक्तीचे सहकार्याची गरज असते. जर समुपदेशक किंवा मानसोपचार तज्ञासोबत व्यसनी व्यक्तीचे ट्युनिंग चालते. जमले तर व्यसनी व्यक्ती व्यसन बंद करू शकतो. सातत्याने मानसोपचार तज्ञाची मदत मनापासून घेत राहिला तर व्यसनमुक्ती शक्य होते.

२) मादक द्रव्याच्या उपलब्धतेला आळा घालणे

आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील आधुनिक शास्त्रांनुसार, वाहने, दळणवळण व्यवस्था व त्यांची कार्यपद्धती लक्षात घेता सर्वसामान्य माणूस यामध्ये काही योगदान देवू शकेल असे वाटत नाही. परंतु त्या सामान्य माणसाचेही योगदान या चळवळीत घेतल्यास एक जबाबदार, कर्तव्यदक्ष व जागृत नागरीक म्हणून तो मादक द्रव्य मिळण्याची ठिकाणे, विक्रेते, वाहतूक करणारे इत्यादींची माहिती फोनद्वारे अथवा निनावी पत्राद्वारे पोलिसांना कळवू शकतो. गेल्या ७-८ वर्षांत खेड्यापाड्यातील महिला मंडळांनी संघटितरीत्या पोलिसांवर दबाव आणून मोर्चे, निदर्शने करून अनैतिक, बेकायदेशीर धंदे बंद पाडण्याच्या घटना महाराष्ट्रातील खेड्यापाड्यापासून घडवून आणल्या आहेत.

३) समाजाला मादक द्रव्याच्या धोक्याची जाणीव करून देणे :

सामाजिक संस्था, शाळा, महाविद्यालये, कारखाने, आस्थापना इत्यादी ठिकाणी मादक पदार्थांच्या दुष्परिणामाची जाणीव करून देणे, त्यांची फलके लावणे जास्त परिणामकारक ठरेल. मादक द्रव्याच्या आहारी जाणारे लोक ओळखून त्यांना मार्गदर्शन करणे. जसे वसतीगृहातील, निवासी शाळांमधील विद्यार्थी, ट्रकचालक, झोपडपट्टीतील रहिवासी इत्यादींसाठी व्याख्याने, स्लाईड शो, व्यसनाग्रस्तांचे अनुभवकथन, वैद्यकीय शिबिरे इत्यादी माध्यमांतून व्यसनांचे होणारे शारीरिक, मानसिक परिणाम, संभाव्य धोके स्पष्ट करून आचाराने ते नियंत्रीत करता येतात हे पटवून देण्यात यावेत.

४) नवख्या व प्राथमिक स्तरातील व्यसनींना मार्गदर्शन करणे :

नारकोटिक्स अॅनानिमस या शाखांचा विस्तार व त्यासंबंधीची जागृती लोकांमध्ये करून दिली, नवख्या व प्राथमिक स्तरावर असणाऱ्या मादक द्रव्य प्रभावित रूग्णांना अशा संस्थांची माहिती दिली तर असे सीमेवरचे व्यसनी पक्के व्यसनी होण्यापासून वाचू शकतात. या प्रयोगात अनेक पक्के व्यसनी अशा संस्थातूनच व्यसनमुक्त होवून त्याच संस्थेत इतरांना सुधारण्याचे काम करित आहेत हे लक्षात घेण्यासारखे आहे.

५) व्यसनविराधी जागृती मेळावे घेणे :

शिक्षकांचे व्यसनविरोधी जागृती मेळावे घेण्यात यावेत. कोणतीही व्यक्ती अचानक अथवा एकाएकी मादक द्रव्यासक्त होत नाही, तर त्याची एक प्रक्रिया असते. व्यसनपूर्व प्राथमिक अवस्थेत मुलांमध्ये शाळा चुकविणे, अभ्यासाकडे दुर्लक्ष करणे, घरातील पैसे चोरणे, वर्तमान लक्षणीय बदल जाणविणे, मुलांच्या खिशात पदार्थांचे कण सापडणे, त्यांची भूक मंदावणे यासारखी लक्षणे दिसू लागतात. आई – वडिलांतील असमाधानकारक संबंध, आत्यंतिक लाड, अतिउपेक्षा, दुर्लक्ष अतिशिस्त, अति सुरक्षितता, उद्ध्वस्त कुटुंब इत्यादी कारणांचा व्यसनी होण्याशी संबंध आहे. शिक्षक—पालक मेळाव्यातून तज्ज्ञांच्या व्याख्यानाद्वारे हे त्यांच्या मनावर ठरविता येते.

६) डॉक्टरांच्या दृष्टिकोनात बदल घडविणे :

प्रत्येक व्यसनी व्यक्ती डॉक्टरसमोर सारखाच असतो असे समजून डॉक्टर त्या व्यसनी व्यक्तीकडे चेलबीवचंजीपब चमतेवदंसपजल कपेवतकमत म्हणून पाहतात आणि त्याच साचेबद्धरूप पद्धतीने उपचार करतात. हा डॉक्टरांचा दृष्टिकोन व अभिवृत्ती बदलली पाहिजे. कारण प्रत्येक व्यसनी माणसाची समस्या वेगळी असू शकते. रूग्णाला सुट्टी दिल्यानंतरही त्याचा पाठपुरावा सुरू ठेवला पाहिजे. रूग्ण, कुटुंबीय, मानसोपचार तज्ज्ञ, सामाजिक कार्यकर्ते यांचा समन्वय साधला जाईल याकडे डॉक्टरांनी लक्ष द्यायला पाहिजे.

७) कायद्याची कठोर अंमलबजावणी :

मादक द्रव्याच्या दुरुपयोगाला प्रतिबंध व्हावा म्हणून जेम छतंबवजपब कतनह दंक चेलबीवजतवचपब नैनेजंदबमे बज . १९८५हा कायदा तयार करण्यात आला. यात ७७ ड्रग्सची यादी दिलेली असून ती बेकायदेशीर ठरविली आहे. या कायद्यातील तरतुदीनुसार गांजा, कोका आणि अफुची झाडे लावण्यास मनाई केली आहे. जो कोणी त्याचे उत्पादन करेल, ड्रग्स तयार करेल, जवळ ठेवील, वाहतुक करेल, परंप्रांतात आयात—निर्यात करेल, खरेदी—विक्री करेल, उपयोग करेल त्याला दहा वर्षांपर्यंत सक्त मजुरीची शिक्षा व एक लक्ष रूपयेपर्यंत दंड होईल. ही शिक्षा वीस वर्षांपर्यंत व दोन लक्ष रूपयापर्यंत दंड वाढविता येतो.

या संदर्भात अशा स्वरूपाच्या केलेल्या कायद्याची कडक अंमलबजावणी झाली पाहिजे. विशेषतः मादक पदार्थांच्या नियंत्रणाशी निगडितक असणारे कर्मचारी जर प्रत्यक्ष सहभागी असल्याचे निदर्शनास आले तर त्यांच्यावरही कठोर कार्यवाही करण्यात यावी. इत्यादी उपयांनी अंमली पदार्थांच्या व्यसनावर नियंत्रण मिळविता येवू शकते. १

● व्यसनमुक्तीचे फायदे/लाभ :-

दारूबंदी व व्यसनमुक्ती ला विरोध करणाऱ्या लोकांच्या दृष्टीने व्यसनमुक्ती उपक्रम फायदेशीर नाही आहे. कारण व्यसन करणाऱ्या व्यक्तीवर याचा कोणताही परिणाम होणार नाही कारण व्यसनाधीन व्यक्ती नशेकरिता कोणत्या ना कोणत्या मार्गाद्वारे आपले व्यसन पूर्ण करतोच प्रसंगी घातक विषारी द्रव्याचा देखील तो नशेकरिता उपभोग करून आपल्या जिवीताला धोका पोहचवू शकतो. दुसरे म्हणजे दारूबंदी मूळे शासनाचे मोठेच प्रमाणात उत्पन्न बंद होईल. तसेच दारूबंदी ला अमलात आणण्याकरीता अतिरिक्त कर्मचाऱ्यावर शासनाला खर्च करावे लागेल. त्या सोबत गैरकानूनी मार्गाने दारू विक्री व नशीले पदार्थ विक्री केली जावून अपराधाने गुन्हेचे प्रमाण वाढत जाईल. असा त्यांचा युक्तीवाद असतो. परंतू

व्यसनमुक्तीला, दारूबंदीला विरोध करणाऱ्या व्यक्तीच्या वरिल तर्का पेशा दारूबंदी किंवा व्यसनमुक्ती मुळे जनतेला पुढील फायदे होतील.

१) आर्थिक बचत :-

व्यसनमुक्तीमुळे सगळ्यात मोठा प्रत्यक्ष लाभ आर्थिक बचत आहे. दारूबंदीमुळे जनतेची आर्थिक बचत होऊन त्याचा परिणाम शिक्षण, कपडे, पोष्टिक आहार, निवास इ. चांगल्या कामावर पैसा लागेल.

२) गरिब लोकांकरिता वरदान :-

गरिब, निर्धन लोकांकरिता दारूबंदी, व्यसनमुक्ती वरदान आहे. व्यसनाकरिता खर्च होणारा पैसा बचत होऊन त्याचा उपयोग योग्य बाबीकरिता केला जातो.

३) सार्वजनिक आरोग्यात सुधार :-

व्यसनमुक्त समाजामुळे सामाजिक आरोग्यामध्ये सुधारणा होण्यास मदत होते. व्यसनामुक्त होणारे आजारावर प्रतिबंध लावून आरोग्यात सुधारणा होते.

४) कौटुंबिक आनंदात वाढ :-

व्यसनाचा सरळ परिणाम कुटुंबावर होतो. दारूबंदी व व्यसनामुळे कौटुंबिक कलहावर नियंत्रण निर्माण होऊन कौटुंबिक शांतता, प्रेम व विश्वास निर्माण होऊन कौटुंबिक आनंदात वाढ होते.

५) महिलांच्या स्थितीत सुधारणा :-

दारूबंदीचा महिलांच्या जिवनात सुधारणा होते. कौटुंबिक हिंसाचार, मारहाण याला आळा बसून महिलांचा जिवन सुधारणा होण्यास मदत होते.

६) अपराधामध्ये कमी :-

व्यसनामुळे व्यक्तीच्या हातून अनेक अपराध घडतात. खुन, अपघात, हिंसा, मारझोळ, शिवीगाळ या सारख्या अनेक गुन्ह्यामध्ये दारूबंदी व व्यसन मुक्तीमुळे कमतरता येते.

७) व्यक्तीमत्त्व फायदे :-

व्यसनमुक्त समाजामुळे व्यक्तीची सामाजिक प्रतिष्ठा कायम राहते, त्याच्या आरोग्यात सुधारणा होते. कौटुंबिक वातावरण आनंदी राहते, आर्थिक व मानसिक स्थिती सुधारते.

समारोप :-

व्यसन मुक्त समाजाकरीता वर्धेत सर्वप्रथम १९७४ मध्ये दारूबंदी लागू झाली. गडचिरोली मध्ये सन १९९३ मध्ये दारूबंदी अमलात आली २०१५ मध्ये चंद्रपूर जिल्हात दारूबंदी करण्यात आली. व्यसनमुक्त समाज निर्माण करणाऱ्यासाठी टाकलेले हे महत्वाचे पाऊल होय. परंतू वास्तविक स्थिती भयावह आहे. दारूबंदी केलेल्या जिल्ह्यांमध्ये दारूचा महापूर पहावला मिळतो विशिष्ट स्थळी मिळणारी दारू आता गल्ली बोळात, दुकानात मिळू लागली आहे. आणि पुरुषांच्या तरुणांच्या हातून महिलांच्या हातात व महिलांच्या हातातून लहान मुलांच्या हातात दारूची बाटल आली, ति पिण्यासाठी नव्हे, तर विकण्यासाठी होय. लवकर श्रीमंत होणाऱ्या मार्ग म्हणून दारू विक्रीचा सोपा पर्याय लोकांनी स्विकारला.

शासनाने कायदा करून तंबाकूजन्य पदार्थांच्या विक्रीवर बंदी आणली. तंबाकू, खर्चा, विकणे व खाणे गुन्हा ठरविला सार्वजनिक स्थळी सिगारेट पिण्यास मनाई केली पण प्रत्यक्ष चित्र यापेक्षा वेगळा आहे. खुलेआम सर्रास सर्वगोष्टीची विक्री चालू आहे. खाणे चालू आहे. शासनाच्या निर्णयाला, कायद्याला न घाबरता व्यवहार सुरू आहे. यातून व्यसनमुक्त समाज कसा निर्माण होईल? समाजमन बदलाविणे गरजेचे आहे. याकरिता जनजागृती महत्वाची आहे. याकरिता तरूण पिढीला पूढे येणे गरजेचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :-

- १) श्री तुशार नातु.— नशामात्रा :- समकालीन प्रकाशन २०१४
- २) डॉ. रामनाथ शर्मा, डॉ. राजेद्रकृमर शर्मा — भारत मे सामाजिक परिवर्तन एवं सामाजिक समस्याए एटलांटिक पब्लिशर्स एन्ड डिस्ट्रीब्युटर्स नई दिल्ली —१९९६
- ३) डॉ. बी. एम.कन्हाडे, भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या : पिपळापूरे अँड क. पब्लिशर्स नागपूर २००९ पृष्ठ क्र. ४३३,४३४
- ४) डॉ. भा. की खडसे. भारतीय सामाजिक समस्या : श्री मंगल प्रकाशन नागपूर १९९१
- ५) मनोमती व्यसनाधिनता चिकित्सा जुन २०१६
- ६) जर्नीदंजनइसवहणइसवहेचवजणबवउ २०१३